

Het zeedorpenlandschap

flora en vegetatie rond zandvoort

TOM DAMM

Sinds 1979 inventariseert de Dienst Ruimte en Groen van de Provincie Noord-Holland een deel van de provincie op het voorkomen van planten. In 1990 is o.a. een gedeelte van het duingebied van Wijk aan Zee tot en met Zandvoort voor de tweede maal bezocht. In deze kalkrijke duinen komt vooral rond de zeedorpen een bijzondere flora voor. In het kort worden achtereenvolgens beschreven: het landschap dat karakteristiek is voor de zeedorpen, de bijzondere flora, de veranderingen die daarin hebben plaatsgevonden en de bedreigingen ervan.

Rond de zeedorpen in Noord-Holland is vooral in de laatste 150 jaar een van het overige duin afwijkend landschap ontstaan (2). De dorpsbewoners breidden hun activiteiten in het duin rond hun dorp flink uit. Ging het eerst om bezigheden als houtkap voor brandstof, helmsnijden voor de touwfabricage, netten boeten en het weiden van vee, later vonden er ontginningen plaats ten behoeve van de landbouw. Vooral rond het midden van de vorige eeuw ontstonden er veel "landjes", akkers waarop voornamelijk aardappelen verbouwd werden. Deze landjes werden regelmatig uitgediept, zodat de meeste nu diep liggen en een zandwal eromheen

hebben. Dit uitdiepen was nodig door de daling van de grondwaterstand als gevolg van de drinkwaterwinning. Door al die activiteiten is er een netwerk van paden ontstaan, niet alleen rond en tussen de landjes, maar ook in het overige vrij toegankelijke duingebied rond de bebouwing.

Het oude landgebruik van de duinen is de laatste jaren echter sterk verminderd. Zo is nog maar een fractie van het vroegere aantal landjes over en deze worden vrijwel uitsluitend gebruikt als volkstuin. Er zijn echter ook nieuwe activiteiten ontstaan. Zo laten tegenwoordig veel mensen er hun hond uit, wordt er gewandeld, wordt er, ook buiten de landjes, tuinafval gestort en werd er tot voor kort rioolwater geloosd.

Al deze zaken hebben geleid tot een zeer afwisselend, wat rommelig aandoend landschap, dat door allerlei kleinschalige gebruiksvormen in stand wordt gehouden.

Karakteristieke planten en vegetaties

De verschillende factoren die invloed uitoefenen op de vegetatie zijn in het gebied rond de zeedorpen in Noord-Holland zeer variabel van intensiteit. Zo zijn bijvoorbeeld alle overgangen tussen kaalgelopen paadjes en nauwelijks betreden hellingen aanwezig en zijn er zowel zeer schrale als meer bemeste delen. Voor het gemak wordt de vegetatie hieronder in vier typen verdeeld, nl. de zeereep, de veel betreden vegetatie op en rond de landjes en de overige duinvegetatie.

De zeereep is bij de zeedorpen veel soortenrijker dan daarbuiten. Blauwe zeedistel, Zeewinde, Kleine hoornbloem en Kleine teunisbloem zijn voorbeelden van soorten die daarbuiten zeldzaam zijn. Waarschijnlijk is de menselijke invloed van belang voor het ontstaan van geschikte milieus voor deze soorten.

Langs de paden groeit een vegetatie met pioniers van open zandgrond en soorten die goed bestand zijn tegen betreding. Hier vindt men Zanddoddegras, Zwenkdravik, Ruw gierstgras, Kandelaartje, Kleverige reigersbek, Ruw vergeet-me-nietje, Kegelsilene, Smal vlieszaad en Duinaveruit. Op stikstofrijkere plekken vinden we daarnaast de ruwbladige Kromhals, Gewone ossetong en Slangekruid en ook Hongaarse raket, Grote teunisbloem en Stinkende ballote.

Op de landjes komen nauwelijks nog bijzondere akker(on)kruiden voor, omdat er vaak met bestrijdingsmiddelen wordt gewerkt. Eromheen is vaak een rand met Duindoorn- en Vlierstruweel met stikstofminnende soorten als Koninginnekruid, Grote brandnetel en dergelijke. De oude verlaten landjes en niet meer in gebruik zijnde volkstuinen zijn vaak dichtgegroeid met struweel. Ook kan er zich een vegetatie hebben ontwikkeld met daarin soorten van vochtige duinvalleien, zoals Greppelrus, Duinrus, Strandduizendguldenkruid en Bleekgele droogbloem.

Figuur 1. Oppervlakte duinvegetatie die tussen '82/'83 en 1990 is verdwenen rondom Zandvoort (het gearceerde gebied).

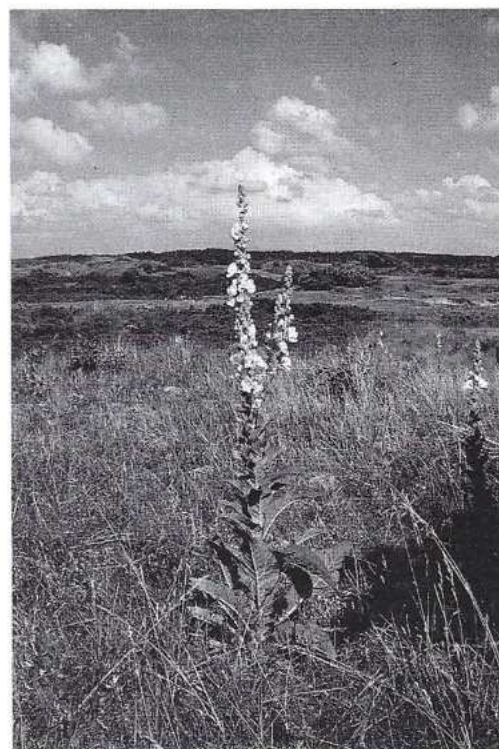
Keizerskaars (foto: Ton Denters).

De vegetatie van de overige delen van het duingebied rond de zeedorpen kunnen we rangschikken onder struwelen en droge duingraslanden. Binnen de graslanden is veel variatie: er zijn zowel soortarme Helm-Duinriet-Zandzegge-begroeiingen als zeer soortenrijke delen. Op de vlakke(re) delen vormen Glad walstro, Geel walstro en Kruipend stal-kruid vaak een kleurrijke lage vegetatie. De meest karakteristieke en ook meest soortenrijke vegetaties behoren tot de associatie van Wondklaver en Nachtsilene. Hierin komen onder andere de volgende soorten voor: Nacht- en Oorsilene, Wondklaver, Walstro- en Bitterkruidbremraap, Kleine ratelaar, Kleine steentijm, Kleine bevernel, Liggende asperge, Ruige scheefkelk, Ruw gierstgras en Scherpe fijnstraal. Dit bloemrijke duingrasland vinden we op weinig betreden en weinig bemeste plekken en bereikt haar hoogtepunt op noordhellingen. Het bevat tal van soorten die beperkt zijn in hun verspreiding en opvallend is de rijkdom aan bedreigde soorten (vgl. 7).

Flora en vegetatie rond Zandvoort

Zandvoort neemt binnen de zeedorpen een belangrijke positie in. Uit figuur 2 blijkt dat rond dit dorp een relatief groot aantal karakteristieke soorten voorkomt. De zeereep bevat hier veel Blauwe zeedistel en plaatselijk Kleine teunisbloem.

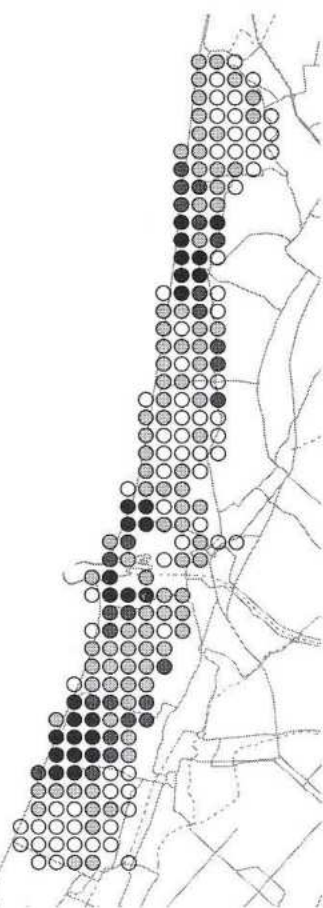
Er werden in 1990 slechts enkele aardappellandjes aangetroffen. De overige nog aanwezige landjes zijn als volkstuin in gebruik of dichtgegroeid met zeer dicht Duindoornstruweel. Op een aantal plaatsen zijn de diepliggende verlaten landjes met wilgen dichtgegroeid, terwijl in de ondergroei tal van vochtminnende kruiden en grassen voorkomen. Vegetaties die gerekend kunnen worden tot de associatie van Wondklaver en Nachtsilene komen verspreid voor rond het dorp, vaak op noord- en oosthellingen. Langs de zuidrand van het dorp zijn deze bijzondere vegetaties nog vrij algemeen. Daarnaast biedt Zandvoort nog een aantal andere bijzondere soorten. Enkele hiervan zijn plaatselijk algemeen. Zo komt Steenanjer al van oudsher vrij veel voor in droge, lage, kalkarme grasvegetaties ten oosten van de bebouwde kom. Ook Knikkende distel en Stinkende ballote komen in Zandvoort relatief veel voor. Vooral de laatste, een soort van zonnige en stikstofrijke plaatsen langs struwelen en bosjes, is algemeen. Kleine steentijm, een soort van zonnige, droge en kalkrijke plaatsen, is op elf plaatsen gevonden, waarvan het merendeel op en rond het circuit. Een echte Zandvoortse specialiteit is Torenkruid. Deze tot 1,2 meter hoge kruisbloem komt vooral ten oosten van het dorp voor en groeit hier in grote groepen. Nog een opvallende verschijning is de Melige toorts, die op enkele plaatsen is aangetroffen. Deze soort heeft maar kleine bleke bloemen vergeleken met de nauw verwante Keizerskaars die hier ook verspreid voorkomt. Veel minder opvallend en daarom door velen over het hoofd gezien is Tengere vetmuur, een éénjarig, meestal rechtopstaand plantje. In het duin is ze op één plaats gevonden, maar binnen de bebouwde kom staat zij op verschillende plaatsen tussen stoeptegels en dergelijke.

worden hieronder de veranderingen op vegetatie- en op soortniveau beschreven die in die zeven tot acht jaar hebben plaatsgevonden. Een vergelijking van de kaartjes waarop de inventarisatie-eenheden staan ingetekend, laat zien dat in enkele kilometerhokken zeer veel veranderd is (figuur 1). De oppervlakte die het circuit besloeg is kleiner geworden en een deel van het oude circuit is gebruikt voor uitbreiding van het "Gran Dorado"-vakantiehuisjes-complex. Binnen het circuit was echter een gevarieerde vegetatie aanwezig, waaronder bovengenoemde bloemrijke duingraslanden (zie ook 3). In totaal is door de uitbreiding ongeveer twaalf hectare duingebied verloren gegaan. Ruim acht hectare hiervan bestond voornamelijk uit open duin en wat duinstruweel. De akkertjes besloegen samen zo'n twee hectare. Vooral het deel net ten noorden van een plas die nu in het huisjes-complex is opgenomen, was begroeid met een rijke vegetatie van o.a. Kleine ratelaar en Nachtsilene. Slechts een klein deel ten oosten van die plas, een halve hectare, is nog over. Langs de wegen in het complex vinden we op een aantal plekken nog stinkende ballote en Knikkende distel. Er hebben ook enkele kleinere uitbreidingen plaatsgevonden langs de oostrand van het dorp. Er is daar een manege verschenen en een ontsluitingsweg met een zandwal erlangs. De ruderaal vegetatie op deze zandwal is weliswaar kleurrijk, maar niettemin is ook hier de oorspronkelijke vegetatie verdwenen. Pal ten noordwesten van de manege, op een hoog duin langs de huizen, komt nog steeds een bloemrijke duingraslandvegetatie voor. Ten noorden van het spoor is het volkstuincomplex iets uitgebreid. Tussen dit complex en het spoor zijn in 1987 in het kader van de nationale boomplantdag dennen en heesters aangeplant. Vooral dicht langs het spoor zijn daardoor enkele hectaren met een rijke vegetatie aangetast, omdat hier de dennen dicht opeen staan in omheinde percelen. In de loop der jaren zal door het groeien van de dennen en de heesters nog meer van de oorspronkelijke vegetatie verdwijnen.

Het veranderende landschap

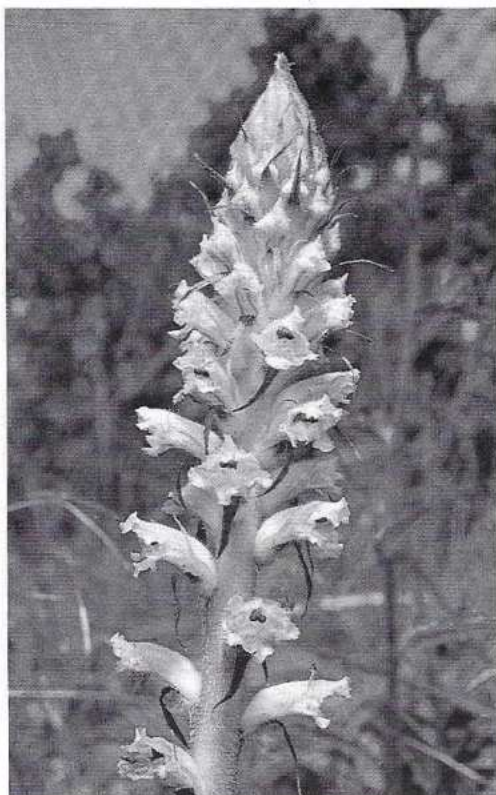
De provinciale milieu-inventarisatie (4) heeft voor het gebied rond Zandvoort gegevens opgeleverd uit de jaren 1982-83 en 1990. Met behulp daarvan

- 0 soorten
- 1-3 soorten
- 4-7 soorten
- 8-15 soorten

Figuur 2. Het aantal plantensoorten per kilometerhok uit een groep van 22 soorten die karakteristiek zijn voor de zeedorpen.

Bitterkruidbremraap
(foto: Ton Denters).

Naast deze veranderingen in gebruik vindt er ook successie plaats in de vegetatie. Op verschillende plaatsen is de oppervlakte aan struweel wat toegenomen. Vooral verlaten moestuintjes/akkerijtjes groeien dicht met Duindoorns of wilgen. Ook op soortniveau zien we allerlei veranderingen. De oorzaken hiervan zijn echter vaak moeilijk aan te geven. Zo is er altijd een effect dat ontstaat doordat verschillende mensen een deel van het gebied hebben geïnventariseerd. Ook zijn er natuurlijke jaarlijkse fluctuaties door o.a. klimaatsfactoren. Een voorbeeld daarvan vormen de twee Bremraapsoorten, die in 1990 bijzonder talrijk waren. Van de soorten die niet van het grondwater afhankelijk zijn, zijn zowel Veldhondstong als Smal vlieszaad duidelijk in aantal afgenomen. Dit zijn soorten van kalkrijke, oppervlakkig geroerde bodems. Het zou dus kunnen dat de duinen in Zuid-Kennemerland plaatselijk kalkarmer/zuurder zijn geworden. Liefst 51 andere soorten uit deze groep zijn duidelijk meer gevonden dan in de eerste ronde. Dit wordt deels verklaard door de uitgebreidere looproute en deels betreft het een werkelijke toename. Aan de uitkomsten kunnen dus geen harde conclusies verbonden worden. Uit deze groep van toegenomen soorten zijn er 19 van droge voedselarme standplaatsen. De uitbreiding van Torenkruid kan spectaculair genoemd worden: alleen al in het deel ten zuiden van het volkstuintcomplex is het aantal vindplaatsen van deze soort toegenomen van vier tot maar liefst 35! Daarnaast zijn er nog 26 soorten van voedselrijke standplaatsen, waarvan een flink deel is toegenomen. Voorbeelden hiervan zijn Kropaar, Kraailook en Gewone hoornbloem. Waarschijnlijk is er sprake van verrijking met voedingsstoffen. Een deel van deze eutrofiëring komt uit de regen, een ander deel door de toename in het gebruik van de duinen. Van de 63 grondwater-afhankelijke soorten die gevonden zijn, zijn er 13 duidelijk meer gevonden

dan in de eerste ronde. Hiervan zijn er óók nog eens tien die op matig tot zeer voedselrijke plekken groeien.

De vroegere kleinschalige akkers waren ook in 1982 al bijna allemaal als moestuin in gebruik en/of verlaten. Bij de vergelijking van de gegevens blijkt dat hieruit vooral veel vochtminnende soorten verdwenen zijn, o.a. Strandduizendguldenkruid en zes soorten russen (*Juncus*). Deze hebben plaats gemaakt voor soorten die beter aan drogere omstandigheden zijn aangepast, zoals Reigersbek. Ook vinden we er soorten van meer ruderaal en voedselrijkere standplaatsen, zoals bijv. Gewone en Gekroesde Melkdistel.

Bedreigingen

Nog steeds wordt het zeedorpenlandschap in haar voortbestaan bedreigd. Zoals uit het voorgaande blijkt, zijn binnen de gemeente Zandvoort in het afgelopen decennium flinke oppervlakten duingebied opgeofferd aan bebouwing, aanplant en dergelijke. Ook vindt er plaatselijk een te sterke betreding plaats, o.a. door crossen, waardoor op die plekken de vegetatie geheel kan verdwijnen. Soms kan een verdergaande aantasting worden voorkomen. Dit was in 1989 het geval met een voorgenomen weg door het Kostverlorenpark, waar o.a. het bloemrijke duingrasland in ruime mate aanwezig is (5).

Het volledig afsluiten van bepaalde gedeelten voor het publiek heeft bij deze speciale zeedorpenvegetaties een negatief effect doordat de menselijke invloed, vooral de betreding, dan te gering wordt. Dit wordt zeer duidelijk geïllustreerd door de twee volkomen verschillende vegetaties aan de beide zijden van het hek dat de overgang naar de Amsterdamse Waterleiding-duinen markeert.

Drs. T. Damm is als tijdelijk medewerker werkzaam bij de Dienst Ruimte en Groen van de Provincie Noord-Holland.

Met dank aan Rina Ruesink en Ton Denters die een eerdere versie van kritische kanttekeningen voorzagen.

Literatuur

1. BAAS T., TEN HAAF C. (1986). Planten. Pp. 20-29 in (8).
2. BAKKER T.W.M. (1986). Bewoningsgeschiedenis van de duinen. Pp. 4-9 in (8).
3. PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST VAN NOORD-HOLLAND (1980). Onderzoek natuurlijke gesteldheid circuitterrein Zandvoort. PPD Studierapport 15.
4. VAN DER GOES J.P.C. (1989). Handleiding inventarisatie flora en vegetatie. Provinciale Waterstaat van Noord-Holland.
5. VAN SCHAIK C. (1989). 'Duinbeheersplan Zandvoort'. 'Goed nieuws uit Zandvoort', 'Interimcircuit Zandvoort', Duin 12 (2): 61.
6. WEEDA E.J. (1985-1991). Nederlandse Oecologische Flora. Wilde planten en hun relaties 1-4. IVN.
7. WEEDA E.J., VAN DER MEIJDE R. & BAKKER P.A. (1990). FLORON-Rode Lijst 1990. Gorteria 16 (1): 1-26.
8. WERKGROEP DUIN & KUST NOORD-HOLLAND BOVEN HET NOORDZEEKANAAL MINUS TEXEL (1986). Zeedorpenlandschap in Noord-Holland. Bijlage van Duin 1986-1.